

بسم الله الرحمن الرحيم

۱۳۸۰ / ۱۰ / ۲۶

تجزیه و تحلیل زبان‌شناسانه اشعار فروغ فرخزاد

توسط

فروغ فراسیابی

پایان نامه

ارائه شده به دانشکده تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از
فعالیت‌های لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته

آموزش زبان فارسی به غیرفارسی زبانان

از

دانشگاه شیراز

شیراز، ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه:

امضاء اعضای کمیته پایان نامه

دکتر لطف ا... یارمحمدی، استاد زبان

انگلیسی و زبان‌شناسی (رئیس کمیته)

دکتر امراه اجدیان، استاد ادبیات انگلیسی

آقای غفار تجلی، مربی بخش زبانهای خارجی

و زبان‌شناسی

آبان ماه ۱۳۸۰

۳۹۰۵۷

تقديم به

۳۹۰۵۷

سپاسگزاری

سپاس ای خداوند بالا و پست خداوند "بود" و خداوند "هست"

بدینوسیله زحمات بی‌دریغ و راهنمایی‌های ارزشمند استاد فرزانه جناب آقای دکتر یارمحمدی، استاد راهنمای این رساله را در انتخاب موضوع، تهیه منابع و نگارش این رساله، ارج می‌نهم و از ایشان کمال تشکر را دارم. از جناب آقای دکتر ابجدیان که در تدوین این رساله، همواره با سخاوت علمی و رویی گشاده، پاسخگوی سؤالاتم بودند و در راه این تحقیق یاریم فرمودند سپاس فراوان دارم.

از جناب آقای تجلی که دستنویس این پژوهش را با دقت و حوصله و متانت فراوان مطالعه فرمودند و نکات ارزنده‌ای را متذکر شدند، سپاسگزارم. و بالاخره بر خود واجب می‌دانم از پدر و مادر بزرگوارم که الفبای زندگی را به من آموختند و راه مکتب را نشانم دادند و همچنین از همسر و فرزندم که با ایثار و صبر و بردباری خود راه تحصیل و پژوهش را بر من هموار کردند، تشکر و قدردانی نمایم.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
..... سپاسگزاری	
..... چکیده	د
..... فهرست مطالب	و
..... فهرست جداول	ط
..... فصل اول: مقدمه	ا
..... ۱-۱- کلیات	ا
..... ۲-۱- برجسته سازی و خودکاری	۴
..... ۳-۱- پیوستگی یا انسجام متن	۵
..... ۴-۱- هدف تحقیق	۶
..... ۵-۱- اهمیت تحقیق	۶
..... ۱-۵-۱- اهمیت نظری	۶
..... ۲-۵-۱- اهمیت کاربردی	۶
..... ۶-۱- اجزاء رساله	۷
..... ۱-۶-۱- مقدمه	۷
..... ۲-۶-۱- پیشینه تحقیق	۷
..... ۳-۶-۱- روش تحقیق	۷
..... ۴-۶-۱- تجزیه و تحلیل داده ها	۸
..... ۵-۶-۱- خلاصه و نتایج تحقیق	۸
..... فصل دوم: پیشینه تحقیق	۹
..... ۱-۲- کلیات	۹
..... ۲-۲- زبانشناسی و شعر	۱۰
..... ۳-۲- سبک شناسی و شعر در پرتو زبانشناسی	۱۳

صفحه	عنوان
۱۵	۴-۲- تحقیقات انجام شده .....
۱۶	۵-۲- معرفی مفاهیم و اصطلاحات کلیدی .....
۱۶	۱-۵-۲- گونه های هنجارگریزی .....
۲۱	۲-۵-۲- تمهیدات انسجامی .....
۳۰	فصل سوم: روش تحقیق .....
۳۰	۱-۳- مقدمه .....
۳۱	۲-۳- پیکره و داده های تحقیق .....
۳۲	۱-۲-۳- اشعار فروغ فرخزاد .....
۳۳	۳-۳- شیوه تجزیه و تحلیل .....
۳۳	۱-۳-۳- شیوه تجزیه و تحلیل انواع هنجارگریزی .....
۳۴	۲-۳-۳- شیوه تجزیه و تحلیل تمهیدات انسجامی .....
۳۸	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها .....
۳۸	۱-۴- مقدمه .....
۳۸	۲-۴- تجزیه و تحلیل انواع هنجارگریزی در اشعار فروغ فرخزاد .....
۴۱	۱-۲-۴- تجزیه و تحلیل انواع هنجارگریزی در مجموعه "تولد دیگر" .....
	۲-۲-۴- تجزیه و تحلیل انواع هنجارگریزی در مجموعه "ایمان بیاوریم
۴۲	به آغاز فصل سرد" .....
۴۴	۳-۴- تجزیه و تحلیل عوامل انسجامی در اشعار فروغ فرخزاد .....
۴۵	۱-۳-۴- تجزیه و تحلیل انسجام واژگانی در اشعار فروغ فرخزاد .....
۴۶	۲-۳-۴- تجزیه و تحلیل عوامل انسجامی در مجموعه "تولد دیگر" .....
۴۷	۱-۲-۳-۴- تجزیه و تحلیل انسجام واژگانی در مجموعه "تولد دیگر" ..
	۳-۳-۴- تجزیه و تحلیل عوامل انسجامی در مجموعه "ایمان بیاوریم به
۴۸	آغاز فصل سرد" .....
	۱-۳-۳-۴- تجزیه و تحلیل انسجام واژگانی در مجموعه "ایمان بیاوریم
۵۰	به آغاز فصل سرد" .....
۵۲	فصل پنجم: خلاصه و نتایج تحقیق .....
۵۲	۱-۵- مقدمه .....

۵۲	۲-۵- خلاصه فصلهای پیشین .....
۵۴	۳-۵- بحث و بررسی نتایج .....
۵۶	۴-۵- نتیجه گیری بحث .....
۵۶	۱-۴-۵- نتایج نظری .....
۶۰	۲-۴-۵- نتایج کاربردی .....
۶۱	۵-۵- جستار بیشتر .....
۶۲	پیوست شماره ۱- هنجارگریزی معنایی .....
۶۴	پیوست شماره ۲- هنجارگریزی نحوی .....
۶۶	پیوست شماره ۳- هنجارگریزی آوایی .....
۶۸	پیوست شماره ۴- هنجارگریزی سبکی .....
۷۰	پیوست شماره ۵- هنجارگریزی زمانی .....
۷۲	پیوست شماره ۶- هنجارگریزی واژگانی .....
۷۳	کتابنامه .....

چکیده

تجزیه و تحلیل زبان‌شناسانه اشعار فروغ فرخزاد

توسط

فرامرز افراسیابی

هدف اصلی این تحقیق تجزیه و تحلیل زبان‌شناسانه اشعار فروغ فرخزاد می‌باشد. برآنیم تا زبان‌شناسی را بعنوان ابزار مناسبی برای تجزیه و تحلیل متون ادبی نشان دهیم و ادبیات را حوزه‌ای غنی و در خور توجه برای بررسی‌های زبان‌شناسانه معرفی نمائیم. در این رساله دو نوع تجزیه و تحلیل یکی در خصوص هنجارگریزی و دیگری در باب نوع و میزان کاربرد عوامل انسجامی صورت گرفته است. در قسمت هنجارگریزی از قالب تجزیه و تحلیل پیشنهادی لیچ (۱۹۶۹) استفاده شده است. لیچ هشت نوع هنجارگریزی، معنایی، نحوی، آوایی، سبکی، زمانی، واژگانی، گویشی و نوشتاری را معرفی می‌کند که این هشت نوع هنجارگریزی در اشعار فروغ فرخزاد (مجموعه‌های شعری "تولد دیگر" و ایمان بیاوریم به آغاز فصل سرد) مورد بررسی قرار گرفتند و بسامد هر یک از آنها مشخص شد. در قسمت بررسی تمهیدات انسجامی از الگوی هلیدی و حسن (۱۹۷۶) و سالکی (۱۹۹۵) استفاده گردید. براین اساس اشعار

فروغ فرخزاد از لحاظ نوع انسجام که شامل واژگانی، ربطی، ارجاع، حذف و جایگزینی می‌باشد و نیز بسامد آنها مورد بررسی قرار گرفت. در مورد انسجام واژگانی که بالاترین درصد کاربرد را به خود اختصاص داده بود به جزئیات و انواع آن نیز پرداختیم. در کل، اشعار فروغ فرخزاد را اشعاری منسجم یافتیم که در آن، انسجام واژگانی از نوع تکرار، باعث ایجاد گره‌های انسجامی و پیوستگی شعری گردیده است. اشعار فروغ فرخزاد برپایه هنجارگریزی معنایی است که دارای بالاترین قدرت آفرینندگی شعری است. از نتایج این نوع تجزیه و تحلیل زبان‌شناسانه می‌توان در سبک‌شناسی و نقد ادبی یاری جست.

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۳۶	۳-۱- شیوه تجزیه و تحلیل عوامل انسجامی.....
۴۰	۴-۱- هنجارگریزی در اشعار فروغ فرخزاد .....
۴۲	۴-۲- هنجارگریزی در مجموعه "تولدی دیگر" .....
۴۳	۴-۳- هنجارگریزی در مجموعه "ایمان بیاوریم به آغاز فصل سرد" .....
۴۵	۴-۴- عوامل انسجامی در اشعار فروغ فرخزاد .....
۴۶	۴-۵- انواع انسجام واژگانی در اشعار فروغ فرخزاد .....
۴۷	۴-۶- عوامل انسجامی در مجموعه "تولدی دیگر" .....
۴۸	۴-۷- انواع انسجام واژگانی در مجموعه "تولدی دیگر" .....
۴۹	۴-۸- عوامل انسجامی در مجموعه "ایمان بیاوریم به آغاز فصل سرد" .....
۵۱	۴-۹- انواع انسجام واژگانی در مجموعه "ایمان بیاوریم به آغاز فصل سرد" .....

فصل اول

مقدمه

۱-۱- کلیات

انسان همواره با زبان سر و کار دارد. از اینرو بررسی و مطالعه زبان نیز از قلمرو پژوهش های انسانی خارج نبوده و با دست یازیدن به مطالعه علمی آن علم زبانشناسی پدیدار گشته است. زبانشناسی جدید در آغاز قرن بیستم با عقاید فردینان دوسوسور شکل گرفت. وی زبان را نظامی از نشانه ها می دانست و عقیده داشت که باید به صورت همزمانی بررسی شود.

این نظام نشانه ها را می توان از جنبه های گوناگون بررسی کرد. برای زبان نقش ها و کارکردهای مختلفی را عنوان می کنند که از آن جمله "ویلhelm ماتزیوس" و "هاورانگ" نقش های زبانی را به سه گونه "محواره ای"، "فنی" و "ادبی" تقسیم می کنند. (عبادیان، ۱۳۷۲).

نجفی (۱۳۷۱) برای زبان چهار نقش در نظر می گیرد که شامل یک نقش اصلی (ایجاد ارتباط) و سه نقش فرعی (تکیه گاه اندیشه، حدیث نفس و ایجاد زیبایی هنری) می باشد.

یاکوبسن زبان را دارای شش نقش می داند ۱- نقش عاطفی ۲- نقش ترغیبی ۳- نقش ارجاعی ۴- نقش فرازبانی ۵- نقش همدلی ۶- نقش ادبی، و برای روشن

ساختن نقش های ششگانه زبان، فرایند ارتباط کلامی زیر را ارائه می دهد
(صفوی، ۱۳۷۳: ۳۱).

موضوع

پیام

مخاطب _____ گوینده

مجرای ارتباطی

رمز

در هر کدام از نقش های زبانی توجه و جهت گیری پیام ، به سوی یکی از اجزاء ششگانه، فرایند ارتباط کلامی است. از نقش های یاد شده بالا، در این رساله بیشتر به "نقش ادبی" یا "ایجاد زیبایی هنری" که همان نقش زیبایی آفرینی مارتینه است می پردازیم.

نقش ادبی: وجود چنین نقشی در زبان، خلق شاهکارهای ادبی، هنری را میسر می سازد. دیدیم که در هر کدام از نقش های زبانی یا کوبسن، توجه و جهت گیری پیام به سوی یکی از اجزاء تشکیل دهنده فرایند ارتباط بود. به همین خاطر در نقش ادبی توجه بر خود پیام متمرکز است و جهت گیری پیام به سوی خود پیام است. از نظر صفوی (۱۳۷۳) اعتقاد به نقش ادبی زبان در دیدگاههای اشکولفسکی و صورتگرایان چک بویژه موکارفسکی و هاورانگ ریشه دارد.

زبان‌شناسان در پی علمی کردن ادبیات می باشند و می خواهند با معیارهای علمی مسائل ادبی را توضیح دهند. زبان‌شناسی در حوزه های سبک شناسی و نقد ادبی نیز بکار گرفته شده است و امروزه سبک شناسی زبان‌شناختی و نقد زبان‌شناختی برای خود جایگاهی یافته‌اند و هرکدام نیز شاخه ها و مکاتبی را شامل می شوند.

نقد زبانشناختی اساساً بر پایه عقاید یا کوبسن و فالر شکل گرفته است. این دو زبانشناس علاوه بر زبانشناسی با ادبیات نیز آشنایی داشتند و علم زبانشناسی را در بررسی ادبیات بکار گرفتند. خوزان و پاینده (۱۳۶۹) به نقل از یاکوبسن شعرشناسی را جزء مکمل زبانشناسی می دانند و اینگونه استدلال می کنند که شعرشناسی به مسائل ساختار کلام می پردازد و زبانشناسی نیز "علم جهانی ساختار کلام" است.

برای انجام مطالعات ادبی لازم است که گونه های ادبی را بشناسیم و از هم تمیز دهیم. حق شناس (۱۳۷۰) از نظم و نثر و شعر بعنوان سه مقوله ادبی یاد می کند و بر این باور است که نظم بر برونه زبان استوار است و شعر بر درونه زبان. منظور او از برونه زبان صورت زبان و سایر ساخت های غیر معنایی آن است و از درونه زبان، آنچه بیشتر در سطح معنا شناسی مطرح است مدنظر می باشد. از نظراو نثر معیار درست وسط زبان می باشد با رعایت اعتدال میان درونه و برونه.

پل والری شعر را به رقص و نثر را به راه رفتن تشبیه می کند و یاکوبسن شعر را "هجومی سازمان یافته بر زبان عادی" می داند (علوی مقدم، ۶۰: ۱۳۷۷). آنچه واضح است اینکه شعر و نثر در بکارگیری عناصر زبان با هم تفاوت دارند. شفیع کدکنی (۱۳۶۸) شعر را شکستن هنجار عادی و منطقی زبان می شمارد. از سه گونه شعر، نثر و نظم در این بررسی به گونه ادبی شعر خواهیم پرداخت. پس توجه بررسی حاضر بر نقش ادبی زبان در گونه ادبی شعر می باشد.

۱-۲- برجسته سازی و خودکاری

صورت‌نگرایان به دو فرایند خودکاری و برجسته سازی در زبان اعتقاد دارند. در فرایند خودکاری برای بیان موضوع، عناصر زبان طوری بکار می‌روند که شیوه بیان جلب توجه نماید ولی در فرایند برجسته سازی این شیوه بیان است که جلب توجه می‌کند و به صورت نامتعارف می‌باشد. عامل بوجود آمدن زبان ادبی و شاعرانه فرایند برجسته سازی می‌باشد. لیچ (۱۹۶۹) فرایند برجسته سازی را دو نوع می‌داند ۱- هنجارگریزی ۲- قاعده افزایی. در این رساله به نوع اول یا هنجارگریزی می‌پردازیم. قبل از هر چیز لازم است که نرم یا هنجار را بشناسیم تا گریز از هنجار معنا یابد. بدیهی است که زبان هنجار در زمانها و مکانهای مختلف، متفاوت می‌باشد.

صفوی (۱۳۷۳) از قول کریستال و دیوی گفتگوی غیر رسمی را زبان هنجار می‌داند و همچنین از قول کوهن زبانی را هنجار می‌داند که برای طرح یک موضوع علمی بکار می‌رود به عبارتی کوهن "زبان علم" را زبان هنجار می‌داند.

لیچ (۱۹۶۹) برای اینکه هر هنجارگریزی و انحراف از زبان هنجار، برجسته سازی تلقی نشود سه امکان نقشمند بودن، جهتمند بودن و غایتمند بودن را در نظر می‌گیرد. منظور از نقشمند بودن آن است که هنجارگریزی بیانگر مفهومی باشد و برای جهتمند بودن هنجارگریزی باید بیانگر منظور گوینده باشد و برای غایتمند بودن، هنجارگریزی باید از نظر مخاطب بیانگر مفهومی باشد. لیچ (۱۹۶۹) هشت نوع هنجارگریزی را عنوان می‌کند که عبارت است از: واژگانی، آوایی، معنایی، نحوی، نوشتاری، گویشی، سبکی و زمانی که در فصل بعد به هر کدام از آنها جداگانه می‌پردازیم.

۱-۳- پیوستگی یا انسجام متن

واحد زبانی را گاهی واژه و زمانی جمله در نظر می‌گرفتند. صورت‌گرایان بر واژه به عنوان عنصر بنیادین و اساسی تأکید داشتند. ما به ندرت با جملات منفصل و منفرد صحبت می‌کنیم پس طبیعی است که واحد بزرگتر از جمله یعنی گفتمان را واحد زبانی تلقی نماییم. جملات خوش ساخت و معنی دار را می‌توان طوری کنار هم قرار داد که در کل متن معنی درستی نداشته باشند. پس متنی از انسجام برخوردار است که جملات آن به طریقی به هم پیوسته و مرتبط باشند. تاکی (۷۳: ۱۳۷۸) منظور از پیوستگی را انسجام درونی متن یا روابط بین جمله‌ای می‌داند به عبارت دیگر منظور وی از پیوستگی، وابستگی تعبیر و تفسیر عناصری در متن به تعبیر و تفسیر عناصر دیگری در بافت خود متن می‌باشد.

این پیوستگی و انسجام توسط عواملی صورت می‌گیرد که عوامل انسجامی نام دارند. در مورد انسجام مباحث نظری غالباً برداشتی از عقاید هلیدی و حسن (۱۹۷۶) می‌باشد که جامع‌ترین منبع در این خصوص است. الگویی که آنها در انسجام زبان انگلیسی ارائه داده‌اند، دو گونه انسجام دستوری و واژگانی را متمایز نموده است که انسجام دستوری خود به عواملی مانند ارجاع، جایگزینی، حذف و عوامل ربطی تقسیم می‌شود که در جای خود به هر کدام از این پنج نوع تمهیدات انسجامی خواهیم پرداخت.

۴-۱- هدف تحقیق

هدف تحقیق حاضر تجزیه و تحلیل زبانشناختی اشعار فروغ فرخزاد از دو جنبه: یکی از جهت پدیده هنجارگریزی شعری و دیگری از باب نوع و میزان کاربرد عوامل انسجامی می‌باشد.

۵-۱- اهمیت تحقیق

۱-۵-۱- اهمیت نظری:

این تحقیق با دیدی زبانشناختی بر نمونه ای از شعر معاصر صورت می‌گیرد و می‌تواند مباحث و جنبه های نظری اینگونه بررسی ها را معرفی نماید و زمینه ساز تحقیقات بعدی گردد.

۱-۵-۲- اهمیت کاربردی:

الف- علیرغم رشد و پیشرفت روز افزون دانش زبانشناسی و کاربرد آن در گره‌گشایی مسائل سایر رشته ها به خصوص ادبیات، عده‌ای به دیده تردید به این کارآیی می‌نگرند. این تحقیق در صورت توفیق می‌تواند بر این ادعا صحت گذارد و کاربرد زبانشناسی در ادبیات را به اثبات رساند و در عمل نیز نشان دهد.

ب- با اینگونه تحقیقات می‌توان به ویژگی های زبانی و سبکی آثار ادبی پی‌برد و دریافتن سبک فردی و یا سبک دوره از آن استفاده کرد. این مسئله می‌تواند رواج و رونق سبک شناسی زبانشناختی را در پی داشته باشد.